

I. О. Луніна,

д. е. н., професор, завідувач відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-3812-4802

О. С. Білоусова,

д. е. н., провідний науковий співробітник відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-7434-3469

Н. Б. Фролова,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу державних фінансів,

ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-7979-950X

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.4.20

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ У ВОЄННИЙ ТА ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

I. Lunina,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Public Finances,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

O. Bilousova,

Doctor of Economic Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Finance,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

N. Frolova,

PhD in Economics, Senior Researcher of the Department of Public Finance,

Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF FISCAL SPACE DURING THE WAR AND IN THE POST-WAR PERIOD

Досліджено актуальні проблеми формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. Узагальнено заходи Уряду України у бюджетній та податковій сферах, що запроваджені у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Виявлено особливості створення фіскального простору у період воєнного стану, що передбачають застосування специфічних внутрішніх джерел фінансування бюджетних витрат, збільшення обсягів іноземної допомоги (у вигляді грантів та кредитів на пільгових умовах); залучення НБУ до купівлі цінних паперів Уряду. Узагальнено міжнародний досвід формування додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності. Розроблено новий концепт формування фіскального простору у воєнний період, обґрунтовано пропозиції щодо напрямів розширення фіскального простору України у період поствоєнного відновлення.

The article determines the affect of the large-scale Russian military aggression; humanitarian and economic crisis in Ukraine as well as geopolitical risks on the world economy.

Urgent issues of the development of fiscal space during the war and in the post-war period are studied. The features of the development of fiscal space during the war were found as those: a significant drop of tax revenues and the need to increase budget expenditures in order to fulfill the country's defense requirements, social benefits, food supplies and other foremost payments.

The authors sum up the fiscal government measures that were introduced to ensure Ukraine's defense, public safety and state interests during the martial law, which was imposed by the Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 № 64/2022 "On martial law in Ukraine" due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. It was determined that the development of the fiscal space during the martial law is characterized by the use of specific internal sources of financing budget expenditures, increase of foreign aid (in the form of concessional grants and loans); participation of the National Bank of Ukraine in the purchase of Government securities.

The international experience of accumulation of additional financial resources in case of emergency fiscal need is generalized. A new concept of fiscal space formation during the war has been developed, which includes the use of emergency instruments (in particular, compulsory loans and property taxes, increase in taxation of high income individuals and high value property); increase in taxes on the extraction of natural resources; attracting foreign aid and other non-tax revenues; suspension of public debt service for a grace period; increase of excises on fuel, accounting for the relative simplicity of excise administration; carrying out customs administration reform; development of public-private partnership with international organizations, etc. The proposals on the directions of expanding the fiscal space of Ukraine in the period of post-war recovery are substantiated.

Ключові слова: фіскальний простір, бюджетні обмеження, державна підтримка, фінансові ресурси, воєнний період, поствоєнне відновлення.

Key words: fiscal space, budget constraints, state support, financial resources, the war, post-war recovery.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Гуманітарна та економічна криза в Україні у наслідок широкомасштабної збройної агресії Росії, фінансові санкції країн світу проти Росії змінили усталений світовий порядок та гальмують глобальне пост-ковідне відновлення [1]. Це має суттєві наслідки для світової економіки, фінансової стабільності та стійкості державних фінансів багатьох країн світу. У довоєнний період інфляція в різних країнах зростала через дисбаланс попиту та пропозиції, уповільнення темпів зростання економіки під час пандемії. При цьому фіскальні заходи у відповідь на пандемію призвели до збільшення бюджетного дефіциту та державного боргу у 2020 р. [2].

Крім безпосереднього та трагічного гуманітарного впливу, війна в Україні сповільнить економічне зростання та посилить інфляційний тиск. Цьогорічний прогноз зростання для країн Європейського Союзу був переглянутий у бік зменшення на 1,1 в.п. під впливом непрямих наслідків війни, що позначаються на товарних ринках, світовій торгівлі та фінансових зв'язках. Зменшився експорту металу, пшениці, кукурудзи, олії та інших товарів з України у наслідок воєнних дій на її території призведе до підвищення цін на них. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН у березні 2022 р. світові ціни на продукти харчування зросли на 40,1 в.п. порівняно з попереднім роком. Індекс продовольчих цін у березні 2022 р. становив 159,3%, що на 17,9 в.п. (12,6%) більше, ніж у лютому [3].

З метою полегшення навантаження на домогосподарства, забезпечення продовольчої безпеки уряди багатьох країн світу передбачили заходи щодо обмеження зростання внутрішніх цін, іноді за рахунок збільшення фіскальних витрат [2]. За існуючих умов експерти МВФ рекомендують застосовувати гнучкі фіскальні стратегії, зокрема [2]:

— у країнах, які найбільше постраждали від війни в Україні та санкцій проти Росії, слід застосовувати інструментарій реагування на гуманітарну кризу та економічні спади — фіскальну підтримку населення та найбільш постраждалих пріоритетних сфер економіки;

— у країнах, де зростання економіки перевищує інфляційний тиск, доцільно продовжувати скорочення державної підтримки, запровадженої у період пандемії;

— у країнах, що розвиваються, і країнах з низьким рівнем доходів, які мають ризики збільшення боргових проблем, слід скорочувати бюджетні видатки та збільшувати доходи.

До цієї групи відноситься і Україна, але наразі вона має додаткові проблеми фінансування заходів соціальної підтримки населення, потреб оборони, функціонування об'єктів критичної інфраструктури. У зв'язку з цим актуалізуються питання формування фіскального простору на воєнний період та час відбудови і реконструкції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика постконфліктного відновлення економіки розглянута Дж.Ф.Е. Огірхенуаном і Ф. Стюартом, які обґрунтували важливу роль держави у забезпеченні миру, гарантуванні безпеки громадян, становленні передбачуваних та справедливих податків і стимулів для всіх економічних агентів, а також у зменшенні витрат ведення бізнесу [4]. С. Гупта, Ш. Тарек, Б. Клементс, А. Сегура-Уб'єрго, Р. Бхаттачарія та Т. Маттіна дослідили стратегічні завдання фіскальних інститутів у постконфліктних країнах [5]. Дж. Хаугтон визначив ключові заходи бюджетно-податкової політики щодо відновлення зруйнованої в результаті війни економіки демократичної республіки Конго [6]. В. Бугаард, У. При-

Таблиця 1. Показники діяльності суб'єктів господарювання з розподілом за обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2020 р.

Показники	Суб'єкти господарювання з обсягом реалізованої продукції							
	до 1 млн євро /30,8 млн грн	від 1 до 2 млн євро / від 30,8 до 61,6 млн грн	від 2 до 5 млн євро / від 61,6 до 153,9 млн грн	від 5 до 10 млн євро / від 153,9 до 307,9 млн грн	від 10 до 20 млн євро / від 307,9 до 615,8 млн грн	від 20 до 50 млн євро / від 615,8 до 1539,4 млн грн	від 50 до 200 млн євро / від 1539,4 до 6157,6 млн грн	200 млн євро і більше / від 6157,6 і більше млн грн
% до загальної кількості суб'єктів господарювання	98,5	0,6	0,5	0,2	0,1	0,1	0	0
у т.ч. % до загальної кількості підприємств	92,2	3,2	2,5	1,0	0,5	0,4	0,1	0,1
% до загальної кількості зайнятих працівників	50,7	6,3	8,7	5,8	5,2	6,2	6,1	11,0
% до загальної кількості найманих працівників	39,4	7,8	10,7	7,1	6,3	7,6	7,6	13,5
у т.ч. % до загальної кількості найманих працівників підприємств	30,5	8,9	12,2	8,2	7,2	8,7	8,7	15,6
% до загального обсягу реалізованої продукції	17,4	4,6	8,0	6,9	7,6	11,0	13,7	30,8

Джерело: складено авторами за даними [11].

чард, Н. Миличич, М. Бенсон обґрунтували підхід, за яким центральне місце у відновленні постраждалих від конфліктів економік має належати мобілізації податкових надходжень [7]. П. Мауро, М. Вілафуерте запропонували схеми фіскального коригування, спрямовані на скорочення державного боргу та дефіциту бюджету [8]. Р.В. Яковенко [9] та П. Атукорала [10] зосередили увагу на різних аспектах державного регулювання економічної діяльності у особливий період. Нині залишаються маловивченими питання формування фіскального простору за надзвичайної бюджетної необхідності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення особливостей формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний період. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань: систематизувати урядові бюджетно-податкові заходи в умовах воєнного стану, узагальнити міжнародний досвід залучення державою та використання додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності, обґрунтувати напрями формування фіскального простору України у воєнний та поствоєнний період.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У умовах воєнного стану в Україні застосовуються передбачені Законом України "Про правовий режим воєнного стану" заходи, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави.

У податковій сфері — з метою підтримки діяльності суб'єктів господарювання, збереження або відновлення робочих місць — запроваджено, зокрема, такі заходи:

— добровільна сплата єдиного податку для фізичних осіб підприємців платників єдиного податку І—2 групи (з 1.03.2022 р.);

— зниження відсоткової ставки єдиного податку до 2% для платників єдиного податку 3 групи (замість 5% с обороту або 3% та ПДВ);

— зменшення ПДВ до 7% на паливо і встановлено 0% ставку акцизного податку на паливо та скраплений газ;

— запровадження (з 1.04.2022 р.) спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності (із звільненням від сплати податку на прибуток підприємств, ПДВ та деяких інших платежів) для суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 10 млрд грн (без обмеження щодо кількості осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах).

Проведений авторами аналіз показників діяльності суб'єктів господарювання України за 2020 р. свідчить, що правом на перехід до спрощеної системи оподаткування можуть скористатися майже всі суб'єкти господарювання та близько 99,9% від загальної кількості підприємств, табл.1), оскільки у них обсяг реалізації продукції (товарів та послуг) становить менше 10 млрд грн (тобто менше 325 млн євро за середньорічним офіційним курсом гривні у 2020 р. та 310,6 млн євро за курсом НБУ під час воєнного стану).

Щоправда, певна частина великих підприємств, на яких працює приблизно 10% найманих працівників не могли би скористатися цією пільгою, тому з 16.04.2022 р. обмеження щодо граничного обсягу доходу у 10 млрд грн було скасовано.

Запровадження пільгових умов оподаткування бізнесу (за ставкою 2% обороту) та скасування митних платежів і ввізного ПДВ — за оцінками Міністерства фінансів України — можуть призвести до зменшення бюджетних доходів 2022 р. вдвічі, зокрема, надходжень податку з доходів фізичних осіб до державного та місцевих бюджетів, єдиного соціального внеску до системи

загальнообов'язкового державного соціального страхування на 30—50% [12].

У період воєнного стану — за даними Міністра фінансів України — стрімко зростає різниця між бюджетними витратами і доходами. Якщо у березні 2022 р. показник дефіциту державного бюджету становив близько 2,7 млрд дол. США, то у наступні місяці він може зрости до 7 млрд дол. [13], оскільки майже третина підприємств припинили роботу, а ще майже половина працюють не на повну потужність.

Втрата бюджетних доходів та зростання обсягів бюджетного дефіциту потребують пошуку додаткових джерел фінансування бюджетних витрат та відповідно шляхів створення фіскального простору (тобто можливостей уряду надавати фінансові ресурси для реалізації бажаних цілей без зниження його платоспроможності) у період воєнного стану [14]. В особливий період збільшення фінансових ресурсів Уряду може забезпечуватися, зокрема, за рахунок: збільшення обсягів іноземної допомоги (у вигляді грантів та кредитів на пільгових умовах); залучення НБУ до купівлі цінних паперів Уряду; запровадження надзвичайних фіскальних інструментів збільшення бюджетних надходжень.

МВФ закликає уряди різних країн до надання Україні грантової допомоги для фінансування бюджету України.

В умовах воєнного стану НБУ з метою безперервного функціонування системи державних фінансів та фінансування критичних видатків Уряду отримав право купувати на первинному ринку цінні папери Уряду України (завдяки призупиненню норм Закону України "Про Національний банк України" щодо заборони таких операцій) [15]. Станом на 21.04.2022 р. НБУ викупив військових облігацій на 60 млрд грн, наголошуючи при цьому, що така підтримка державного бюджету, як і раніше, не є основним джерелом фінансування видатків уряду та не створюватиме загрозу процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами [16].

Вирішення завдань формування фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів на особливий період потребує також застосування надзвичайних інструментів забезпечення бюджетів України доходами, обсяги яких відповідають потребам щодо фінансування оборонних, гуманітарних та економічних завдань у період воєнного стану та відновлення національної економіки у поствоєнний період. Слід також зауважити, що за досвідом участі МВФ у підтримці розвитку економік постконфліктних країн, одразу після кризи необхідно терміново забезпечувати зміцнення потенціалу держави щодо генерування внутрішніх ресурсів за рахунок оподаткування для фінансування реконструкції економіки та надання основних бюджетних послуг [5].

Міжнародний досвід залучення державою та використання додаткових фінансових ресурсів за надзвичайної фіскальної необхідності

З історії різних держав відомо чимало прикладів використання урядами надзвичайних інструментів отримання додаткових фінансових ресурсів в ситуаціях надзвичайної фіскальної необхідності. До таких інструментів належать, перш за все, такі інструменти як примусові позики і податки на майно [17]. У Німеччині з кінця 19 ст. існують податки на доходи і майно, які становлять основу для фіскальних інструментів в скрутних ситуаціях.

В якості військового збору в 1913 р. було введено разовий збір на високі доходи і майно високої вартості [18]. Сплата збору була розділена на три роки, його надходження склали 1,7% ВВП 1913 року. З майна вартістю понад 10 тис. марок (що перевищувало середній річний дохід, який підлягав пенсійному страхуванню, приблизно в 8,5 рази) стягувався податок за ставкою від 0,5 до 1,5%. Крім того, дохід понад 5 тис. марок оподатковувався за ставкою від 1 до 8%. При цьому для усу-

нення подвійного оподаткування з оподатковуваного доходу віднімалася сума, яка складала 5% оподатковуваного майна [19].

У 1919 р. було введено спеціальний одноразовий податок на майно (Reichsnotopfer), яким обкладалося нетто-майно після вирахування вільної від оподаткування суми в 5 тис. марок (10 тис. марок для сімейної пари) за прогресивними ставками — від 10 до 65% (на майно вартістю понад 7 млн марок) [20]. Юридичні особи оподатковувалися за ставкою 10%. Отже, у поствоєнний період підвищення податку на майно стосувалося, перш за все, заможних верств населення. Проте, виходячи з досвіду європейських країн, навіть при високих показниках звільнення від податку, його надходження можуть бути значними.

У 1922—1923 рр. одночасно із податком на майно використовувалися примусові позики (з 1 січня 1923 р.) з осіб, що володіли майном понад 100 тис. марок [21]. З перших 100 тис. марок сума позики становила 1% вартості майна понад 100 тис. марок, з наступних 150 тис. — 2%. За максимальною ставкою в 10% стягувався податок з майна в 1 млн марок. Виплата відсотків і погашення позик передбачалися з 1925 р.

У Німеччині є досвід застосування спеціальних фіскальних інструментів для збільшення фінансових можливостей держави щодо забезпечення відбудови економіки. Так, Закон 1952 р. про інвестиційну допомогу передбачав запровадження примусових позик для підприємств промисловості з метою фінансування інвестицій в видобувних галузях [22]. З підприємств, які підлягали такому квазі-оподаткуванню, було отримано 1,4% ВВП 1952 р. У відповідь підприємства отримували акції або боргові папери підприємств видобувних галузей. Федеральний конституційний суд пізніше визнав ці примусові позики як узгоджені з повноваженнями Федерації щодо регулювання економіки (ст. 74, №11 Основного Закону), що не мають ніяких ознак порушень основних прав (свободи розвитку, власності) [23].

У минулому столітті доволі поширеною була практика підвищення ставок оподаткування напередодні та в період ескалації військових конфліктів. Так, на початку ХХ ст. до початку світових війн ставки податку на доходи в більшості країн світу не перевищували 10%, але вже в 40-х рр. ХХ ст. верхній рівень ставок в окремих країнах ОЕСР сягав 60 та навіть 70% [24].

Під час Першої Світової війни в 1917 р. урядом США було прийнято Акт про доходи під час війни (англ. War Revenue Act), за яким було збільшено ставки федерального податку з доходів. Так в 1913—1916 рр. річні доходи, що не перевищували 20 тис. дол. США, оподатковувалися за базовою мінімальною ставкою у 1%. В 1917 р. мінімальну ставку було збільшено до 2%, а до доходів, вищих за 5 тис. дол., почали застосовувати надбавки у розмірі від 1 до понад 50% (річний дохід майже половини платників податку у 1917 р. становив від 1 до 2 тис. дол.). У результаті сукупна ставка оподаткування доходів, вищих за 5 тис. дол., становила 5%, а доходів, більших за 7,5 тис. дол. — 6%. Найбільше зростання ставки податку (до 67%) торкнулось доходів понад 2 млн дол. США.

Навіть попри той факт, що податок на доходи в США сплачували на той час менше 5% населення (переважно заможніші верстви), завдяки підвищенню податкових ставок надходження податку до Федерального бюджету США зросли у 4 рази і покривали майже третину всіх військових витрат США [25].

У 1914 р. Канада, будучи Британською колонією, вступила у Першу Світову війну проти Німеччини. Під тиском військових витрат було збільшено податки, а з 1916 р. введено податок на прибуток підприємств. Після закінчення війни потреба у фінансуванні державних витрат змусила Уряд Канади запровадити в 1920 р. податок з продажу [26].

Міждержавні військові конфлікти, зокрема світові війни ХХ ст., заохочували уряди європейських країн до нарощування власного податкового потенціалу. У сучасному світі податкові зусилля урядів обмежені тиском з боку так званої "дисциплінуючої сили мобільного капіталу", зумовленої процесами міжнародної глобалізації торгівлі та ринків капіталу, які — у разі підвищення податків можуть призводити до відтоку капіталів [27].

Незважаючи на позитивний досвід США, Канади та інших Європейських країн минулого століття, підвищення податків з метою акумулювання додаткових бюджетних коштів в "особливий період" є доволі ризикованим, оскільки страждають в першу чергу підприємства та індивіди, які мають "явні" ознаки прибутку і не ухиляються від оподаткування. За таких умов — за висновками П.Кольєра [28] — податок на прибуток перетворюється на податок на інвестиції, що відштовхує підприємців від нарощування капіталовкладень, що гальмує темпи економічного зростання.

Альтернативним шляхом акумулювання бюджетних коштів може бути оподаткування видобутку природних копалин (збільшення мита на експорт та запровадження спеціального податку на прибуток підприємств, які займаються видобутком природних копалин), а також продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів. При чому, як зазначає П. Кольєр, найбільший потенціал збільшення бюджетних доходів має продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів [28], адже навіть в промислово розвинених країнах уряд часом недооцінює цінність того чи іншого виду ресурсу. Прикладом цього є Велика Британія, де права на мережу мобільного зв'язку 3G після проведення аукціону (за рекомендацією економістів Оксфордського університету) були продані за 20 млрд фунтів стерлінгів (у десять разів дорожче оцінок Казначейства країни щодо вартості таких прав). За висновками експертів ОЕСР продаж прав на видобуток чи експлуатацію ресурсів має відбуватись на засадах конкурентної боротьби (наприклад, у формі аукціону) і передбачати передачу таких прав лише на певний період часу (бажано короткий) [29].

Експерти МВФ також пропонують стягувати податки на нерухоме майно в якості джерела фінансування місцевих бюджетів [30, с. 22—23].

На відміну від першої половини ХХ ст., зв'язок між сучасними військовими конфліктами та збільшенням ставок оподаткування не є таким тісним, особливо в країнах із низьким рівнем доходів та країнах, що розвиваються, особливо у випадках залежності їхніх бюджетів від видобутку природних ресурсів, іноземної допомоги та інших неподаткових доходів.

Військові конфлікти, які відбулись в країнах з низьким рівнем доходів в кінці ХХ ст. — поч. ХХІ ст., в більшості випадків негативно позначались на рівні податкових доходів (табл.2). Наприклад, в Перу рівень податкових надходжень (як частка ВВП) зменшився порівняно з до конфліктним періодом майже на 3% ВВП. Скорочення внаслідок військових конфліктів чисельності населення, знищення соціальної інфраструктури, руйнування підприємств та ін. супроводжується суттєвим вимиванням податкової бази цих країн [7].

Важливим фактором створення фіскального простору у поствоєнний час є чітке визначення пріоритетних завдань економічного відновлення. Професор Саффолкського університету Дж.Хаугтон обгрунтував ключові заходи бюджетно-податкової політики по відновленню зруйнованої в результаті війни економіки демократичної республіки Конго, розділивши їх на ті, які потребують негайного втілення (у найближчі 1—2 роки) та ті, які потрібно реалізовувати через 3—5 років [6, с. 29—30]. До пріоритетних заходів фіскальної політики перших 1—2 років, зокрема, віднесено: запровадження простих податків, які дозволяють швидко мобілізувати кошти в бюджет (акциз, імпортне мито); призупинення

Таблиця 2. Зміна податкових надходжень під час конфлікту (без врахування внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування) порівняно з трирічним періодом до початку військового конфлікту в окремих країнах з низьким рівнем доходів, % ВВП

	Країна	Період військового конфлікту, рр.	Зміна податкових надходжень (порівняно із середніми надходженнями за 3 до конфліктних роки)
1.	Перу	1980-1981	-2,92
2.	Руанда	1986-1989	-1,59
	Руанда	2005-2008	-0,91
3.	Конго	1992-1995	-1,62
	Конго	1993-1996	-0,13
4.	Ангола	1995-1997	-1,23
5.	Еритрея	1994-1997	-1,12
6.	Кувейт	1986-1989	-0,92

Джерело: складено авторами за даними [7].

обслуговування державного боргу (пільговий період — 5 років, як в Індонезії в 1966 р.); залучення міжнародної фінансової допомоги для фінансування найбільш важливих бюджетних видатків.

На більш віддалену перспективу (наступні 3—5 роки) необхідно реформувати податкову систему з метою посилення мобілізації бюджетних доходів; переукласти боргові домовленості, в т.ч. щодо списання більшої частини поточної заборгованості (як приклад, у В'єтнамі в 1994 р.).

Найперспективнішим джерелом збільшення податкових надходжень, на думку Дж. Хаугтона, є акцизи на нафтопродукти, алкоголь і тютюн, враховуючи відносну простоту його адміністрування. Наприклад, в Конго акцизний збір на моторне паливо у розмірі 1 долар за галон міг би забезпечити близько 250 мільйонів доларів на рік бюджетних надходжень (близько 4% ВВП). Крім того, акциз на нафтопродукти можна зробити більш привабливим, якщо спрямувати частину отриманих коштів на розвиток дорожньої інфраструктури.

До дієвих заходів державної підтримки розвитку приватного сектору економіки після завершення військового конфлікту є скасування, або принаймні зменшення, податків на вітчизняні товари та послуги. Однак, це потребує пошуку альтернативних джерел акумулювання державних доходів, які б не лише забезпечували стабільні бюджетні надходження, але й були відносно прості з точки зору їх адміністрування. Одним з таких джерел може стати, зокрема, переорієнтація на оподаткування імпорту товарів та послуг. Подібний досвід мав Мозамбик, де Уряд забезпечив значний приріст надходжень від податків на імпорт, при чому не за рахунок підвищення тарифів та ставок (їх навпаки було знижено), а завдяки проведенню реформи митного адміністрування [7, с. 360].

У Боснії і Герцеговині одним із пріоритетних завдань фіскальної політики в повоєнний час стало створення надійних інституційних умов для забезпечення виконання бюджету, зокрема, для підвищення результативності податкової системи. Незважаючи на скорочення бюджетного дефіциту з майже 8% ВВП в 2000 р. до 1,5% ВВП у 2002 р., залишалися проблеми фінансування витрат на оборону [31]. Вони продовжували забирати значну частину бюджету (приблизно 6% ВВП у порівнянні із середнім показником для країн ЄС, що становив 1,5%) [32].

Важливим кроком у покращенні ситуації із бюджетними доходами стало впровадження в 2006 р. податку на додану вартість. Одночасно донорська підтримка становила у середньому близько 1 мільярда доларів на рік впродовж п'яти років. Донорська допомога Україні (враховуючи співвідношення чисельності населення Украї-

ни та Боснії і Герцеговини) має становити щонайменше 10 мільярдів доларів на рік. Кошти Світового банку, який у період з липня 1996 р. до червня 2001р. позичив 860 млн дол., призначалися переважно для розвитку інфраструктури, відновлення сільського господарства та проєктів "швидкого старту" (англ. jump-start projects).

Зростаючу роль у фінансуванні військових витрат в ряді Європейських країнах набуло державно-приватне партнерство, в тому числі міжнародне, (прикладом є Італія, Велика Британія, Німеччина, Фінляндія) [33]. Деякі дослідники вважають, що технологічний розквіт Японії після Другої Світової війни відбувся завдяки партнерству між японськими підприємствами та урядом США у сфері розробки військових технологій [34].

Основні стратегії розвитку в поствоєнний період, на думку експертів ОЕСР, полягають у зниженні податкового тиску, підвищенні державної допомоги суб'єктам господарювання, жорсткому контролю за державними видатками [29].

Пропозиції для створення фіскального простору у воєнний період

Запровадження дієвих механізмів формування державного та місцевих бюджетів у воєнний період потребує розширення переліку обмежень щодо застосування окремих норм існуючого законодавства, зокрема, Бюджетного та Податкового кодексів щодо:

- встановлення термінів (не пізніше 15 липня року, що передує плановому) внесення змін до законодавства, які впливають на показники бюджету (п.3 статті 27 БКУ);
- граничного обсягу Резервного фонду бюджету, який не може перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету (частини третьої статті 24 БКУ);

— складу захищених видатків бюджету (стаття 55 БКУ) у частині оплати праці працівників бюджетних установ, яку доцільно обмежити сумами, що не перевищують певних меж розмірів мінімальної заробітної плати.

Крім того, слід передбачити призупинення положення щодо можливості розміщення бюджетних коштів на депозитах у банках та придбання цінних паперів.

В умовах воєнного стану, на нашу думку, доцільно запровадити також обмеження витрат на оплату праці та утримання членів правління та спостережних рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Це дозволить зменшити собівартість продукції, збільшити суми прибутку до оподаткування, чистого прибутку, а отже — платежів до бюджету від податку на прибуток підприємств. Крім цього, це дозволить не підвищувати тарифи на пасажирські перевезення, житлово-комунальні послуги тощо, а також зменшить бюджетні видатки на житлові субсидії населенню.

В умовах воєнного стану для забезпечення додаткових фінансових потреб держави можуть використовуватися:

- податок на майно, відмінне від земельних ділянок, що стягуватиметься за більшими, ніж існували у мирний час, ставками; збільшення ставки податку на майно фізичних осіб, у власності яких більше одного об'єкта житлової (нежитлової) нерухомості, в тому числі їх часток;
- одноразовий податок на майно високої вартості;
- податок на високі доходи фізичних осіб (на доходи, що перевищують 20-кратний розмір мінімальної місячної заробітної плати) за збільшеними ставками;
- випуск державних цінних паперів (як примусові позики держави), що розповсюджуються серед власників дорогого майна та отримувачів високих доходів. Пізніше позики можуть бути погашені або переведені в податок на майно або інший податок на багатих;
- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин за збільшеними ставками;

— продаж прав на видобуток та експлуатацію природних ресурсів.

Згідно з висновками німецьких експертів [19] — це створює стимули для платників таких податків краще піклуватися про фіскальне та економічне здоров'я своєї країни.

Напрями розширення фіскального простору України у поствоєнний період

На початковий період поствоєнного відновлення країни доцільним було б призупинення обслуговування державного боргу, а також вирішення питання щодо списання зовнішньої заборгованості України.

Поряд з цим, формування бюджетних доходів у посткризових умовах потребує забезпечення ефективної мобілізації податкових надходжень. За висновками експертів Світового банку та МВФ вирішення цього питання залежить як від характеристик податкової системи країни, так і умов податкового адміністрування, що визначаються, зокрема, використанням [35; 36]:

— податків, які мінімально викривлюють економічні рішення суб'єктів господарювання (серед яких, ПДВ та податки на майно);

— єдиної ставки податку на прибуток підприємств на рівні, що відповідає максимальній ставці податку на доходи фізичних осіб;

— широкої бази оподаткування за основними податками та відсутністю необґрунтованих звільнень;

— заходів податкового аудиту, що засновані на чітких керівних принципах та наборі прозорих критеріїв оцінки ризиків та відбору платників податків для контролю.

Забезпечення ефективної мобілізації доходів є важливою передумовою не лише збільшення бюджетних надходжень, але й економічного зростання країни. Експерти МВФ відзначають, що біля 90% країн, які покращили свій рейтинг за індикатором ефективності мобілізації доходів, втратили свій статус нестабільних і постраждали від конфлікту держав [30].

Податкова політика має сприяти якнайшвидшому відновленню та успішному довгостроковому розвитку економіки країни. Відтак, належна увага в процесі поствоєнного реформування податкової системи має приділятися не лише проблемі акумулювання податкових надходжень, а й дотриманню принципів справедливості оподаткування, пов'язаних із розподілом податкового навантаження між платниками податків та між верствами населення з різним рівнем доходів у відповідності до їх платоспроможності.

Важливим напрямом поствоєнного реформування податку на доходи фізичних осіб з метою забезпечення його соціальної справедливості має бути перехід до визначення розміру податкового зобов'язання на основі нетто-величини оподаткованого доходу (у т.ч. сімейного доходу), тобто доходу за вирахуванням витрат, пов'язаних із отриманням цього доходу [37]. До таких витрат, зокрема, належать витрати на задоволення основних життєвих потреб платника податку (на рівні величини прожиткового мінімуму, включаючи певну суму коштів на оплату житла); додаткові витрати на утримання дітей, майбутніх матерів, інвалідів, осіб літнього віку, у випадку хвороби; витрати на освіту платника податку та його дітей; вирахування на обов'язкове пенсійне і соціальне страхування. На необхідність дотримання принципу свободи від оподаткування прожиткового мінімуму звертав увагу ще у минулому столітті знаний український фінансист М.І. Мітіліно, оскільки це дає змогу платнику податку задовольнити його насущні потреби раніше, ніж він віддасть частину своїх доходів державі [38].

Зниження доходів бюджету в короткостроковому періоді у наслідок переходу на оподаткування нетто-доходів фізичних осіб буде компенсовано підвищенням платоспроможності сімей із низькими доходами, що є важливим фактором розвитку економіки, та збільшен-

Таблиця 3. Оцінка шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації

Напрями визначення шкоди та збитків	Відповідно до методики, що буде затверджена наказом
1. Людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати в результаті збройної агресії Російської Федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг.	Мінсоцполітики
2. Економічні втрати, пов'язані з людськими втратами (непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідного зменшення економічних показників країни).	Мінекономіки
3. Військові втрати — людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями.	Міноборони
4. Втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху.	МВС
5. Втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення.	Мінрегіону
6. Втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду.	Мінагрополітики Міндовкілья Міндовкілья
7. Втрати лісового фонду та пов'язані з ними витрати.	Міндовкілья
8. Втрати надр, а також екологічна шкода, завдану навколишньому природному середовищу під час самовільного користування надрами.	Міндовкілья
9. Втрати акваторії (втрачена частина територіальних вод України в акваторії Чорного та внутрішніх вод України в акваторії Азовського морів) та відповідна упущена вигода.	Мінекономіки та Фонд державного майна
10. Збитки, завдані природно-заповідному фонду, та пов'язані з ними витрати.	Мінекономіки та Фонд державного майна
11. Втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі і зв'язку.	Мінекономіки та Фонд державного майна
12. Втрати енергетичної інфраструктури (зруйновані газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі, інші об'єкти енергетичної інфраструктури).	Мінекономіки та Фонд державного майна
13. Втрати культурної спадщини.	Мінекономіки та Фонд державного майна
14. Економічні втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущена вигода від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.	Мінекономіки та Фонд державного майна
15. Втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна.	Мінекономіки та Фонд державного майна

Джерело: складено авторами за даними [39].

ням надходжень від непрямих податків (ПДВ), активізацією легальної діяльності у сфері послуг, а також зменшенням бюджетних видатків на житлові субсидії.

У поствоєнний період може бути також збільшено акцизний податок на паливо з одночасним наданням компенсації (прямої державної допомоги) для суб'єктів господарювання — учасників інвестиційно-інноваційних проектів з відновлення та відбудови соціальної й виробничої інфраструктури.

Під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій можуть застосовуватися примусові позики до високодохідних підприємств для фінансування розвитку підприємств пріоритетних видів економічної діяльності (у обмін на акції або боргові папери таких підприємств).

Основою формування бюджетних програм відбудови національної економіки, на нашу думку, мають бути суспільні пріоритети, визначені з урахуванням оцінки шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (табл. 3).

У поствоєнний період важливим є продовження підтримки бізнесу — збереження певних податкових пільг воєнного періоду, запровадження податкових пільг на інвестиційно-інноваційну діяльність та прямої бюджетної підтримки інвестиційно-інноваційних проєктів суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

Аналіз тенденцій мобілізації податкових надходжень до, під час та після періодів конфлікту у ряді порушених конфліктом країн виявляє тенденцію до суттєвого зменшення податкових доходів. Це вказує на те, що укріпленню податкової системи має належати цент-

ральне місце у стратегії поствоєнного розвитку економіки і держави. При цьому у процесі реформування податкової системи увага має приділятися не лише завданням забезпечення ефективної мобілізації доходів, а й дотримання принципів справедливості оподаткування.

Створення фіскального простору для вирішення оборонних, гуманітарних та економічних завдань у період воєнного стану потребує застосування специфічних внутрішніх джерел фінансування бюджетних витрат, зокрема, збільшення оподаткування високих доходів і майна високої вартості, збільшення податків та зборів на видобуток природних копалин, підвищення акцизного податку на нафтопродукти, алкоголь і тютюн, запровадження примусових позик до отримувачів високих доходів.

Збільшення фінансових ресурсів Уряду у період поствоєнного економічного відновлення потребує залучення значних обсягів міжнародної бюджетної допомоги (щорічно не менше 10 млрд дол. у вигляді грантів), призупинення обслуговування державного боргу, а також вирішення питання щодо списання зовнішньої заборгованості України.

Під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій можуть застосовуватися примусові позики до високодохідних підприємств для фінансування розвитку підприємств пріоритетних видів економічної діяльності (у обмін на акції або боргові папери таких підприємств), а також співфінансування з державою та міжнародними орга-

нізаціями інвестиційних проєктів за пріоритетами, визначеними з урахуванням оцінки шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Література:

1. World Economic Outlook. War Sets Back the Global Recovery. 2022, International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022> (дата звернення: 25.04.2022).
2. Fournier J.-M., Gaspar V., Medas P., Perrelli R. A. 2022. Governments Need Agile Fiscal Policies as Food and Fuel Prices Spike. URL: <https://blogs.imf.org/2022/04/20/governments-need-agile-fiscal-policies-as-food-and-fuel-prices-spike/> (дата звернення: 25.04.2022).
3. World Food Situation. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 25.04.2022).
4. Ohiorhenuan J.-F.E., Stewart F. 2008. Post-Conflict Economic Recovery. Enabling Local Ingenuity. UN Development Programme. Bureau for Crisis Prevention and Recovery. URL: www.un.org/Publications (дата звернення: 25.04.2022).
5. Gupta S., Tareq S., Clements B., Segura-Ubierno A., Bhattacharya R., Mattina T. 2005. Rebuilding Fiscal Institutions in Postconflict Countries. IMF. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781589064492.084>
6. Haughton J. 1998. The Reconstruction of a War-Torn Economy: The Next Steps in the Democratic Republic of Congo, Harvard Institute for International Development, 37 p.

7. Boogaard V., Prichard W., Milicic N., Benson M. 2016. Tax revenue mobilization in conflict-affected developing countries. Working Paper 2016/155. Helsinki: UNU-WIDER. URL: <https://www.wider.unu.edu/publication/tax-revenue-mobilization-conflict-affected-developing-countries> (дата звернення: 25.04.2022).

8. Mauro P., Villafuerte M. 2013. Past Fiscal Adjustments: Lessons from Failures and Successes. *IMF Economic Review*. Vol. 61, No. 2, 379—404.

9. Яковенко Р.В. Управління економічною системою України в умовах російської агресії. *Економіка та держава*. № 3/2022. С. 49—52.

10. Sri Lanka's Trade Policy: Reverting to Dirigisme? *The World Economy*. 2012. DOI: 10.1111/twec.12039.

11. Статистичний збірник "Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва", 2020. Державна служба статистики України. Київ. 2021. 131 с.

12. Марченко С. "Більш ніж \$3 млрд коштів, що ми залучили від партнерів, уже пішли в бюджет". URL: https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrld.html (дата звернення: 25.04.2022).

13. Марченко С. "Україні замало тих фінансових ресурсів, які вже виділили західні країни". URL: <https://mind.ua/news/20239557-marchenko-ukrayini-zamalo-tih-finansovih-resursiv-yaki-vzhe-vidilili-zahidni-krayini> (дата звернення: 25.04.2022).

14. Heller P. 2005. Understanding Fiscal Space. *IMF Policy Discussion Paper 05/4*. International Monetary Fund, Washington, DC. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

15. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Рішення Ради Національного банку України 15.04.2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoyi-politiki-na-period-voennogo-stanu> (дата звернення: 25.04.2022).

16. НБУ викупив військові облигації ще на 20 млрд грн URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-zdiysniv-druhiy-vikup-viyskovikh-oblihaty-na-20-mlrd-hrn> (дата звернення: 25.04.2022).

17. Eichengreen B. 1989. The Capital Levy in Theory and Practice. *NBER Working Paper*. No. 3096. URL: www.nber.org/papers/w3096 (дата звернення: 25.04.2022).

18. Mann F. K. 1928. *Wehrbeitrag*. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 8. Band. Jena, 951—960.

19. Bach S. *Vermögensabgaben — ein Beitrag zur Sanierung der Staatsfinanzen in Europa*. *DIW Wochenbericht*, 2012, № 28. S.3—11.

20. Mann F.K. 1925. *Reichsnotopfer*. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 6. Band. Jena, 1222—1228.

21. *Deutsches Reichsgesetz über die Zwangsanleihe*. Vom 20. Juli 1922. *Finanzarchiv* 39, 205 ff. URL: www.jstor.org/stable/pdfplus/40906359.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

22. Die Quelle floß so Schon. *Der Spiegel* 44/1954, 7-8. URL: www.spiegel.de/spiegel/print/d-28957744.html (дата звернення: 25.04.2022).

23. BVerfGE 4, 7 — Investitionshilfe. *Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 20. Juli 1954*. URL: www.servat.unibe.ch/dfr/bv004007.html (дата звернення: 25.04.2022).

24. Torregrosa-Hetland S., Sabate O. 2018. Income tax and war inflation: was the blood tax compensated by taxing the rich? URL: <https://www.ehs.org.uk/dotAsset/8706c2fa-8c55-4d40-bfa5-75177223df68.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

25. War Revenue Act passed in U.S. 1917. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/war-revenue-act-passed-in-u-s> (дата звернення: 25.04.2022).

26. Learn about your taxes. URL: <http://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/individuals/educational-programs/learning-about-taxes/learning-material/module-1-understanding-taxes/history-taxes.html> (дата звернення: 25.04.2022).

27. Moore M. 2008. Between coercion and contract: competing narratives on taxation and governance. In *Taxation and State Building in Developing Countries: Capacity and Consent*. Cambridge University Press: Cambridge. pp. 34—63. doi:10.1017/CBO9780511490897.002

28. Collier P. 2009. Post-Conflict Recovery: How Should Strategies be Distinctive? *Journal of African Economies*. 18, AERC Supplement: i99—i131.

29. Hoeffler A. 2012. Growth, Aid and Policies in Countries Recovering from War, *OECD Development Cooperation Working Papers*. N 2, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5k49dfgl38wb-en>.

30. Building Fiscal Capacity in Fragile Space. *IMF Policy Paper*. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2017. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2017/06/14/pp041817building-fiscal-capacity-in-fragile-state> (дата звернення: 25.04.2022).

31. CEIC Global Database. URL: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=963&s=GGSB_NPGDP,&sy=1990&ey=2021&ssm=0&scsm=1&scd=0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1 (дата звернення: 25.04.2022).

32. Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy An OED Evaluation of World Bank Support 2004, International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14900> (дата звернення: 25.04.2022).

33. PwC The Defence Industry in the 21st Century. 2005. URL: https://www.pwc.pl/en/publikacje/defence_industry_ads.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

34. Martin S. 1996. *Defense Industrialisation Through Offsets: The Case of Japan*. 42 p.

35. World Bank Group. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/964161594254019510/Revised-Classification-of-Fragility-and-Conflict-Situations-web-FY21.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

36. CPIA Criteria 2017, World Bank Groups, 2018, 49 p. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/5976815628-69817624/CPIA-Criteria-2017-new-version.pdf> (дата звернення: 25.04.2022).

37. Шумська С., Луїна І., Вахненко Т. Меморандум уряду України з економічної політики (1997-1998 рр.) і завдання держави у ринковій економіці. *Банківська справа*. 1998. № 2. С. 49.

38. Мітіліно М.І. *Основи фінансової науки*. Київ: Державне вид-во України, 1929. С. 125.

39. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. Дата оновлення: 20.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2022).

References:

1. International Monetary Fund (2022), "War Sets Back the Global Recovery", *World Economic Outlook*, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/04/19/world-economic-outlook-april-2022> (Accessed 25 April 2022).

2. Fournier, J.-M., Gaspar, V., Medas, P. and Perrelli, R.A. (2022), "Governments Need Agile Fiscal Policies as Food and Fuel Prices Spike", available at: <https://blogs.imf.org/2022/04/20/governments-need-agile-fiscal-policies-as-food-and-fuel-prices-spike/> (Accessed 25 April 2022).

3. FAO (2022), "World Food Situation", available at: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (Accessed 25 April 2022).

4. Ohiorhenuan, J.-F.E. and Stewart, F. (2008), "Post-Conflict Economic Recovery". *Enabling Local Ingenuity*. UN Development Programme. Bureau for Crisis Prevention and Recovery, available at: www.un.org/Publications (Accessed 25 April 2022).

5. Gupta, S., Tareq, S., Clements, B., Segura-Ubiergo, A., Bhattacharya, R. and Mattina, T. (2005), "Rebuilding Fiscal Institutions in Postconflict Countries", IMF, available at <https://doi.org/10.5089/9781589064492.084> (Accessed 25 April 2022).
6. Haughton, J. (1998), *The Reconstruction of a War-Torn Economy: The Next Steps in the Democratic Republic of Congo*, Harvard Institute for International Development, Cambridge, USA.
7. Boogaard, V., Prichard, W., Milicic, N. and Benson, M. (2016), "Tax revenue mobilization in conflict-affected developing countries", Working Paper 2016/155, Helsinki: UNU-WIDER, available at: <https://www.wider.unu.edu/publication/tax-revenue-mobilization-conflict-affected-developing-countries> (Accessed 25 April 2022).
8. Mauro, P. and Villafuerte, M. (2013), "Past Fiscal Adjustments: Lessons from Failures and Successes", IMF Economic Review, vol. 61, No. 2, pp. 379—404.
9. Yakovenko, R.V. (2022), "Management of the economic system of Ukraine in the conditions of Russian aggression", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3/2022, pp. 49—52.
10. Athukorala, Prema-chandra (2012), "Sri Lanka's Trade Policy: Reverting to Dirigisme?", *The World Economy*, Vol. 35, Issue 12, pp. 1662—1686. DOI: 10.1111/twec.12039 (Accessed 25 April 2022).
11. State Statistics Service of Ukraine (2021), *Statystychny zbirnyk "Diial'nist' sub'ektiv velykoho, seredn'oho, maloho ta mikropidpriemnytstva", 2020* [Statistical collection "Activities of large, medium, small and micro enterprises" 2020], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
12. Marchenko, S. (2022), "More than \$ 3 billion of funds we have raised from partners have already gone to the budget", available at: https://lb.ua/economics/2022/03/28/511285_sergiy_marchenko_bilsh_nizh_3_mlrd.html (Accessed 25 April 2022).
13. Marchenko, S. (2022), "Ukraine does not have enough of the financial resources that Western countries have already allocated", available at: <https://mind.ua/news/20239557-marchenko-ukrayini-zamalo-tih-finansovih-resursiv-yaki-vzhe-vidilili-zahidni-krayini> (Accessed 25 April 2022).
14. Heller, P. (2005), "Understanding Fiscal Space", IMF Policy Discussion Paper 05/4. International Monetary Fund, Washington, DC, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdp/2005/pdp04.pdf> (Accessed 25 April 2022).
15. National Bank of Ukraine (2022), "Basic principles of monetary policy for the period of martial law", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoi-politiki-na-period-voyennogo-stanu> (Accessed 25 April 2022).
16. FINBALANCE (2022), "The NBU bought another 20 billion hryvnias in military bonds", available at: <https://finbalance.com.ua/news/nbu-zdiysniv-druhiy-vikup-viyskovikh-oblihatyiv-na-20-mlrd-hrn> (Accessed 25 April 2022).
17. Eichengreen, B. (1989), "The Capital Levy in Theory and Practice", NBER Working Paper, N 3096, available at: www.nber.org/papers/w3096 (Accessed 25 April 2022).
18. Mann, F.K. (1928), "Wehrbeitrag", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. 8, pp. 951—960.
19. Bach, S. (2012), "Vermögensabgaben — ein Beitrag zur Sanierung der Staatsfinanzen in Europa", *DIW Wochenbericht*, vol. 28, pp. 3—11.
20. Mann, F.K. (1925), "Reichsnopfer", *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, vol. 6, pp. 1222—1228.
21. Mohr Siebeck Publishing Company (1922), "Deutsches Reichsgesetz über die Zwangsanleihe", available at: www.jstor.org/stable/pdfplus/40906359.pdf (Accessed 25 April 2022).
22. Der Spiegel (1954), "Die Quelle floß so Schon", *Der Spiegel*, vol. 44/1954, pp. 7—8, available at: www.spiegel.de/spiegel/print/d-28957744.html (Accessed 25 April 2022).
23. Bundesverfassungsgericht (1954), "BVerfGE 4, 7 — Investitionshilfe", available at: www.servat.unibe.ch/dfr/bv004007.html (Accessed 25 April 2022).
24. Torregrosa-Hetland, S. and Sabate, O. (2018), "Income tax and war inflation: was the blood tax compensated by taxing the rich?", available at: <https://www.ehs.org.uk/dotAsset/8706c2fa-8c55-4d40-bfa5-751772-23df68.pdf> (Accessed 25 April 2022).
25. A&E Television Networks (2009), "War Revenue Act passed in U.S. 1917", available at: <https://www.history.com/this-day-in-history/war-revenue-act-passed-in-u-s> (Accessed 25 April 2022).
26. Government of Canada (2022), "Learn about your taxes", available at: <http://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/individuals/educational-programs/learning-about-taxes/learning-material/module-1-understanding-taxes/history-taxes.html> (Accessed 25 April 2022).
27. Moore, M. (2008), "Between coercion and contract: competing narratives on taxation and governance. In *Taxation and State Building in Developing Countries: Capacity and Consent*". Cambridge University Press: Cambridge, pp. 34—63. doi:10.1017/CBO9780511490897.002
28. Collier, P. (2009), "Post-Conflict Recovery: How Should Strategies be Distinctive?", *Journal of African Economies*, vol. 18, AERC Supplement: i99—i131.
29. Hoeffler, A. (2012), "Growth, Aid and Policies in Countries Recovering from War", *OECD Development Cooperation Working Papers*, vol. 2, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/5k49dfgl38wb-en>.
30. International Monetary Fund (2017), "Building Fiscal Capacity in Fragile Space", IMF Policy Paper, available at: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2017/06/14/pp041817building-fiscal-capacity-in-fragile-state> (Accessed 25 April 2022).
31. IMF (2021), "CEIC Global Database", available at: https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October/weo-report?c=963,&s=GGSB_NPGD-P,&sy=1990&ey=2021&ssm=0&scsm=1&ssc=-0&ssd=1&ssc=0&sic=0&sort=country&ds=.&br=1 (Accessed 25 April 2022).
32. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank (2004), "Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Reconstruction and the Transition to a Market Economy An OED Evaluation of World Bank Support", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/14900> (Accessed 25 April 2022).
33. PwC (2005), "The Defence Industry in the 21st Century", available at: https://www.pwc.pl/en/publikacje/defence_industry_ads.pdf (Accessed 25 April 2022).
34. Martin, S. (1996), "Defense Industrialisation Through Offsets: The Case of Japan", 42 p.
35. World Bank Group (2022), "Revised Classification of Fragility and Conflict Situations for World Bank Group Engagement", available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/964161594254019510/Revised-Classification-of-Fragility-and-Conflict-Situations-web-FY21.pdf> (Accessed 25 April 2022).
36. World Bank Groups (2018), "CPIA Criteria 2017", available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/59768-1562869817624/CPIA-Criteria-2017-new-version.pdf> (Accessed 25 April 2022).
37. Shums'ka, S., Lunina, I. and Vakhnenko, T. (1998), "Memorandum of the Government of Ukraine on economic policy (1997—1998) and the tasks of the state in a market economy", *Bankiv'ska sprava*, vol. 2, p. 49.
38. Mitilino, M.I. (1929), *Osnovy finansovoi nauky* [Fundamentals of financial science], *Derzhavne vyd-vo Ukrainy*, Kyiv.
39. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 25 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 26.04.2022 р.